

Agnieszka Chamera-Nowak

ORCID: 0000-0001-6445-2143

Wydział Dziennikarstwa Informacji i Bibliologii Uniwersytetu Warszawskiego

ELŻBIETA RÓŻA CZACKA DLA SPRAWY NIEWIDOMYCH. WPŁYW NA POWSTANIE I ROZWÓJ TYFLOLOGII W POLSCE

Elżbieta Róża Czacka for the Cause of the Blind. Influence on the Emergence and Development of Typhlogy in Poland

Summary: Róża Czacka, Blessed Elżbieta, is mainly known as the founder of the Institute for the Blind in Laski near Warsaw. In connection with the beatification of Czacka in 2021, many publications have appeared on her work, spirituality, and significance in the Church, especially the religious revival of the intellectual circles in the interwar period. Laski was also an important center for artistic and opposition circles after World War II. Mother Czacka is not widely known for her scientific achievements outside the field of pedagogy, especially special education, or more precisely, typhlopedagogy. Yet her achievements are significant. She was the first to initiate systematic care for blind people in Poland. She introduced the Polish term tyflogia (typhlogy) and the contemporary understanding of this issue. Together with Sister Teresa Landy, she developed Polish diacritical marks and Braille abbreviations, which led to the standardization of the Polish Braille system. She also initiated a series of studies, including statistical ones, on blind people, the results of which are appreciated and used by typhlogists and special educators. The key assumption of contemporary typhlopedagogical influences, visible in Mother Czacka's views, is to give blind people the status of active participants in the rehabilitation process.

Keywords: Róża Czacka, Blessed Mother Elżbieta; Society for the Care of the Blind, Laski, Congregation of Franciscan Sisters Servants of the Cross, typhlogy, typhlopedagogy

Słowa kluczowe: Róża Czacka, bł. m. Elżbieta; Towarzystwo Opieki nad Ociemniałymi, Laski, Zgromadzenie Franciszkanek Służebnic Krzyża, tyflogia, tyflopedagogika

Znajomość dorobku naukowego Róży Czackiej, bł. m. Elżbiety, nie wykracza właściwie poza nauki pedagogiczne, zwłaszcza pedagogiki specjalnej, w tym tyflopedagogiki¹. W czasach PRL dokonania Matki, jak i jej osoba były przez władze komunistyczne pomniejszane i pomijane². Działania te były celowe i uderzały nie tylko w osobę m. Czackiej, ale i jej Dzieło³. Jednak to nie przeszkodziło, by to właśnie Laski⁴ stały się w tamtym okresie głównym ośrodkiem tyflogicznym w Polsce. Najnowsza wiedza pedagogiczno-tyflogiczna dzięki staraniom m. Czackiej i pracowników była dostępna dla ówczesnych badaczy oraz pedagogów. Działająca w Laskach od czasów przedwojennych Biblioteka Tyflogiczna jest jedyną placówką posiadającą specjalistyczny księgozbiór związany z tyflogią, tyflopedagogiką i tyflopsychologią⁵. Biblioteka ta pełni do dziś funkcje biblioteki naukowej.

Na przełomie XIX i XX w. następowała zmiana w postrzeganiu przez społeczeństwo osób niewidomych, traktowanych wówczas powszechnie jako niepełnowartościowe. Zaczęto uznawać, że dotychczasowe działania dobroczynne tylko pogłębią jeszcze podział świata na biednych i bogatych, czyli utrwalą elementarną niesprawiedliwość⁶.

¹ Główne prace skupiające się na myśli tyflogicznej i pedagogicznej Matki Czackiej to przede wszystkim monografie J. Kuczyńskiej-Kwapisz: *Wkład Matki Elżbiety Róży Czackiej w rozwój tyflogii w kontekście współczesnej recepcji jej myśli*, Warszawa, 2011; *Współczesna recepcja myśli Matki Elżbiety Róży Czackiej: kształcenie i rehabilitacja*, Warszawa 2012; *Współczesna recepcja myśli Matki Elżbiety Róży Czackiej: wychowanie*, Warszawa 2012, a także m.in. J. Plachy, *Integralny model rewalidacji na podstawie „doświadczenia Dzieła Lasek”*, Warszawa 2012).

² Zakład dla Niewidomych w Laskach nie mógł być znacjonalizowany, ponieważ był instytucją społeczną, a dla władz komunistycznych problemem był jego katolicki charakter, stąd poddawany był różnego rodzaju represjom. Władze dążyły do likwidacji lub zmarginalizowania jego roli, tudzież przekształcenia w placówkę jedynie dla osób z upośledzeniem umysłowym. Przykładem takich działań może być monografia Alicja Gościmskiej *Torowała nowe drogi niewidomym. Róża Czacka — Matka Elżbieta jako tyflog i wychowawca*, która przez wiele lat nie mogła ukazać się oficjalnie, a jedynie w systemie tzw. małej poligrafii, co ograniczyło krąg odbiorców do osób związanych z Laskami. Dotyczyło to także innych laskowskich wydawnictw. Zob. E. Przybył-Sadowska, *Triuno. Instytucje we wspólnocie Lasek 1911–1961*, Kraków 2015, s. 92–98.

³ Terminem „dzieło” określa się w Kościele katolickim różne typy działalności organizacji kościelnych, jak i sam akt działania. W każdym przypadku „dzieło” jest zgodne z wartościami katolickimi i może także obejmować działalność osób świeckich, np. działalność charytatywną, tworzenie hospicjów, placówek opiekuńczych, przedszkoli, czy prowadzenie misji.

⁴ Ośrodek Szkolno-Wychowawczy w Laskach, już przed wojną nazywany był w skrócie Laskami i w tym znaczeniu jest używany w literaturze przedmiotu.

⁵ H. Welmanowa, *Biblioteka tyflogiczna*, Laski, kwiecień 1979, mps., Archiwum Biblioteki Tyflogicznej w Laskach. Por. A. Chamera-Nowak, *Zespół biblioteczny Zakładu dla Niewidomych w Laskach*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” Bibliotekoznawstwo, 2006, t. 26, s. 156–159.

⁶ M. Prussak, *Wprowadzenie*, [w:] *Notatki. Matka Elżbieta Róża Czacka*, oprac. K. Michalak, Warszawa 2006, s. 9–10.

W Polsce na przełomie XIX i XX w. tylko nieznaczny procent osób niewidomych był objęty jakąkolwiek opieką. W poszczególnych zaborach działały pod koniec XIX w. szkoły dla niewidomych⁷. W Warszawie, w powstałym w 1817 r. Instytut Głuchoniemych, w 1842 r. powstała Szkoła dla Niewidomych, która objęła opieką w sumie ok 200 uczniów (uczono w języku rosyjskim). Specjalnością szkoły stało się kształcenie niewidomych muzyków. W Wilnie od 1880 r. działała filantropijna organizacja prowadzona głównie przez osoby widzące — Kuratorium Opieki nad Ociemniałymi. W zaborze austriackim w 1851 r. we Lwowie powstał Zakład Ciemnych dla około czterdziestu uczniów. W zaborze pruskim funkcjonowały niemieckie szkoły we Wrzeszczu, we Wrocławiu i w Bydgoszczy⁸. Reszta żyła w nędzy, na marginesie społeczeństwa, najczęściej zmuszona do żebrania. Miało to związek z opóźnieniem cywilizacyjnym kraju oraz ubóstwem instytucji charytatywnych. Nie wiadomo, jaka była faktyczna liczba niewidomych, nie uwzględniano tego przy spisach powszechnych. Zarząd Towarzystwa Opieki nad Ociemniałymi (dalej TOnO)⁹ w swojej ulotce z 1912 r. szacował ich liczbę na ponad 7 tys.¹⁰.

1. Róża Czacka — początki działalności naukowej

Róża Czacka (1876–1961) zgodnie ze swoim pochodzeniem, zdobyła gruntowne wykształcenie, znała języki obce, grała na fortepianie, posiadała swobodę w kontaktach i szerokie horyzonty myślowe, co niewątpliwie miało wpływ na jej otwartą postawę, odwagę i kierowanie się wysokimi normami etycznymi

⁷ W. Gasik, *Rozwój praktyki i teorii pedagogiki specjalnej w wieku XIX i na początku XX wieku*, [w:] *Dzieje szkolnictwa i pedagogiki specjalnej*, red. S. Mauersberg, Warszawa 1990; M. Pękowska, *Lwowskie zakłady dla głuchych i niewidomych dzieci w latach 1830–1914*, Kielce 2003; K. Düring, *Zakład Ciemnych we Lwowie: 1851–1926*, Lwów 1926; M. Dycht, *Rozwój polskiej pedagogiki specjalnej w świetle dokonania jej twórców*, Warszawa 2006; H. Szczepański, *Pod egidą Homera*, Magazyn Informacyjny Osób Niepełnosprawnych „nowe Nasze Sprawy”, 27.12.2012; *Pamiętnik Warszawskiego Instytutu Głuchoniemych i Ociemniałych z roku szkolnego 1871/2*, R. 2, Warszawa 1872.

⁸ Więcej: E. Grodecka, *Historia niewidomych polskich w zarysie*, Warszawa 1960.

⁹ Więcej na temat TOnO w: B. Cywiński, *Twórcy Lasek*, [w] *Chrześcijanizm*, t. 2, red. B. Bejze, Warszawa 1976, s. 209–509; *Ludzie Lasek*, red. T. Mazowieckiego, wyd. 2, Warszawa 2000; Z. Wyrzykowska, *Historia 50-letniej działalności (1910–1960) Towarzystwa Opieki nad Ociemniałymi*, Laski 2002; A. Gościmska, M. Żółtowski, *Historia 15-letniej działalności (1961–1976) Towarzystwa Opieki nad Ociemniałymi w Laskach*, Laski 2004; A. Gościmska, R. Kamiński, *Laski w czasie okupacji 1939–1945*, Warszawa 1987; *Środowisko Lasek w perspektywie historii i chrześcijańskiej myśli pedagogicznej*, red. J. Placha, Warszawa 2011; *Sympozjum z okazji 50-lecia Lasek*, Laski, 16 grudnia 1973, mps oprawny, Archiwum Biblioteki Tyflogicznej w Laskach; A. Niemczykowa, E. Więckowska FSK, *Świadectwo dokumentów życia społecznego o działalności Towarzystwa Opieki nad Ociemniałymi i Dzieła Lasek*, Warszawa 1993.

¹⁰ [Inc.:] „W.P. Królestwo Polskie liczy przeszło 7000 ludzi pozbawionych wzroku...” [Ulotka] Zarząd Tow. Opieki nad Ociemniałymi, Warszawa 1912, s. 1.

o charakterze humanistycznym¹¹. Duży wpływ na rozwój Róży miał jej ojciec, hr. Feliks Czacki (1841–1909)¹², który dzielił się z nią swoją wiedzą z zakresu hodowli, ogrodnictwa, ekonomii, prawa i zarządzania. Wiedza teoretyczna, jak i praktyczna okazały się bardzo przydatne w założeniu i prowadzeniu dużej złożonej instytucji, jaką stały się w przyszłości Laski¹³. Róża Czacka w młodym wieku straciła wzrok i postanowiła za podpowiedzią lekarza zająć się sprawami niewidomych. Od 1898 r. rozpoczęła gruntowne, dziesięcioletnie przygotowanie do swojej przyszłej działalności. Sprawdziała na sobie różne metody rehabilitacyjne, aby potem przenieść to doświadczenie na innych niewidomych, stale uzupełniając swoją wiedzę poprzez studiowanie literatury fachowej oraz wyjazdy studyjne — do Francji, Belgii, Austrii, Szwajcarii i Niemiec. Nauczyła się także systemu Braille’a. Odwiedzała instytucje i placówki zajmujące się kształceniem i opieką nad osobami niewidomymi. Sprowadzała i studiowała literaturę fachową, zapoznając się w ten sposób również z badaniami i doświadczeniami ośrodków z Anglii i Stanów Zjednoczonych. Szczególną uwagę zwróciła na powstałe w 1889 r. *Association Valentin Haüy pour le Bien des Aveugles* (*Stowarzyszenie im. Walentego Haüy dla dobra niewidomych*) Maurice’a de la Sizeranne’a (1857–1924)¹⁴, które prowadziło szkoły dla niewidomych. Inspiracją dla Róży Czackiej stało się jego hasło „niewidomy człowiekiem użytecznym”. Sizeranne dokonał przełomu w opiece nad niewidomymi zastępując formę opieki filantropijnej, która pozostawiała te osoby w sytuacji biernego oczekiwania na pomoc, na taką umożliwiającą im przygotowanie do pracy zawodowej i wzięcia odpowiedzialności za swoje życie, tym samym przełamując ich izolację od społeczeństwa. Róża Czacka nie skopiowała tego rozwiązania, ale je umiejętnie zmodyfikowała i rozszerzyła biorąc pod uwagę sytuację w Królestwie Polskim.

¹¹ Zob. M. Żółtowski, *Blask prawdziwego światła. Matka Elżbieta Róża Czacka i jej Dzieło*, wyd. 3 zmienione, Laski 2023; R. Podgórska FSK, *Niewidoma matka niewidomych. Elżbieta Róża Czacka założycielka Towarzystwa Opieki nad Ociemniałymi i Zgromadzenia Sióstr Franciszkanek Służebnic Krzyża 1976–1961*, Warszawa 2020; E. Przybył-Sadowska, *Triuno. Instytucje we wspólnocie Lasek 1911–1961*, Kraków 2015; A. Gościmska, *Torowała nowe drogi niewidomym. Róża Czacka — Matka Elżbieta jako tyflog i wychowawca*, Laski 2014; E. Jabłońska-Deptuła, *Matka Elżbieta Czacka i Dzieło Lasek*, Lublin 2002; J. Stabińska, *Matka Elżbieta Róża Czacka*, Poznań 1981.

¹² Był znanym społecznikiem, a także m.in. wiceprezesem spółki akcyjnej budującej Kolej Wiedeńsko-Warszawską, współzałożycielem Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych oraz Banku Handlowego. Znał się doskonale na rolnictwie, hodowli, ogrodnictwie, przemyśle spożywczym, cukrownictwie i gorzelnictwie.

¹³ O instytucjach we wspólnocie Lasek — TOnO, Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek Służebnic Krzyża (FSK), Trzeci zakon św. Franciszka w Laskach, „Kółko”, Biblioteka Wiedzy Religijnej, „Verbum”, Dom Rekolekcyjny w Laskach, więcej E. Przybył Sadowska, *Triuno*.

¹⁴ Mairice de la Sizeranne był kontynuatorem Valentin Haüy (1745–1822) — założyciela pierwszej na świecie szkoły kształcącej niewidomych i Louisa Braille’a (1809–1852) — twórcy pisma punkтового dla niewidomych.

Jednak od samego początku była nastawiona na rewalidację¹⁵ niewidomych. Jak podkreśla s. Elżbieta Więckowska FSK:

Praca dla niewidomych musiała być wtedy, i dzisiaj musi być prowadzona w dwu nurtach:

1. Przygotowanie niewidomych do ról społecznych, do których są zdolni.
2. Przygotowanie społeczności widzących do zaakceptowania niewidomych jako aktywnych, pełnoprawnych uczestników życia społecznego¹⁶.

Swoje działania w tym kierunku Czacka rozpoczęła w 1908 r., a w 1910 r. zainicjowała powstanie Towarzystwa Opieki nad Ociemniałymi, którego Statut został zatwierdzony w 1911 r. Zezwalał on na prowadzenie szeregu instytucji dla niewidomych w Królestwie Polskim, w tym co istotne szkół z językiem wykładowym polskim¹⁷. Istotną różnicą w porównaniu z instytucjami wcześniej działającymi na ziemiach polskich było podjęcie przez Towarzystwo planu pomocy całej społeczności niewidomych na obszarze objętym jego działaniem, nie tylko uczniom i wychowankom.

Zadanie było trudne. Trzeba było przede wszystkim przekonać samych niewidomych o tym, że mogą się nauczyć pracować. Po drugie trzeba było przekonać społeczeństwo, że niewidomi są zdolni do pracy i że nie tylko mogą oni dawać sobie radę, ale że opieka nad niewidomymi powinna być tak zorganizowana, aby żebrani nie tolerować¹⁸.

W pierwszych latach działalności TOnO powstają kolejno w Warszawie (w wynajętych mieszkaniach): ochronka dla dzieci, szkoła powszechna, warsztaty, biblioteka brajlowska, tzw. patronat, czyli opieka otwarta nad niewidomymi mieszkańcami miasta i ich rodzinami¹⁹. Jednocześnie Róża Czacka podejmowała działania, które wskazywały na jej perspektywiczne myślenie o sprawie niewidomych²⁰.

¹⁵ W pedagogice specjalnej odpowiada terminowi rehabilitacja. Zob. Z. Sękowska, *Psychologiczne podstawy pojęć tyflogicznych*, Lublin 1965, s. 14.

¹⁶ E. Więckowska FSK, *Róża Czacka dla sprawy niewidomych w Polsce*, „Laski” 2018, nr 4–5, s. 64.

¹⁷ *Statut Towarzystwa Opieki nad Ociemniałymi w Królestwie Polskim (1911)*, Warszawa [b.r.].

¹⁸ [Matka Elżbieta Czacka] *Historia Towarzystwa Opieki nad Ociemniałymi, Laski*, dn. 17 XII 1928, mps, s. 4, TOnO, sygn. 44. Sprawozdania i opisy historyczne pisane przy różnych okazjach.

¹⁹ *Rocznik Zarządu Towarzystwa Opieki nad Ociemniałymi w Królestwie Polskim za pierwszy okres działalności od dnia 1 grudnia 1911 do dnia 31 grudnia 1912*, Warszawa 1913; *Rocznik Zarządu ... za drugi okres działalności od dnia 1 stycznia 1913 do dnia 31 grudnia 1913*, Warszawa 1914; *Rocznik Zarządu ... za trzeci okres działalności od dnia 1 stycznia 1914 do dnia 31 grudnia 1914*, Warszawa 1915.

²⁰ Termin sprawa niewidomych wprowadziła m. Czacka w opublikowanej w 1928 r. broszurze *Sprawa niewidomych w Polsce* (potem wydanej jeszcze dwukrotnie w dwudziestolecium międzywojennym), w której przedstawiła całość potrzebnych działań. Dzisiaj termin ten jest już nieużywany.

Rozpowszechniła w zaborze rosyjskim system pisma punktowego Braille'a w j. polskim. Napisała broszurę *Objaśnienie pisowni dla ociemniałych* wydaną przez TOnO w 1913 r. Dzięki temu rozpoczęła się akcja przepisywania książek, która dała początek Bibliotece Brajlowskiej. W 1913 r. z inicjatywy Czackiej wydane zostało polskie tłumaczenie *Niewidomy o niewidomych* M. Sizeranne'a. Róża Czacka wykorzystywała do rozpowszechniania informacji na temat działalności TOnO ówczesne gazety m.in. „Kurier Warszawski”²¹.

Sukcesem pierwszego okresu działania, przerwane go wybuchem I wojny światowej, było to, „że grupa niewidomych objętych opieką TOnO awansowała z sytuacji niewidomego żebraka, lub co najwyżej pensjonariusza, do sytuacji pracownika wykonującego użyteczne rękodzieło pod opieką instytucji patronującej tzn. zabezpieczającej zdobycie surowca i zbyt produktu”²².

W 1915 r. Róża Czacka wyjeżdża na Wołyń, gdzie działania wojenne zatrzymują ją na trzy lata w Żytomierzu. Tam opracowuje koncepcję drugiego celu swojego Dzieła apostołskiego, czyli niesienia pomocy nie tylko niewidomym na ciele, ale i duchowo.

Rozumiałam, że najważniejszą rzeczą dla dobra sprawy niewidomych w Polsce jest stworzenie takiej właśnie instytucji, obejmującej nie tylko poszczególny dział, lecz całokształt opieki nad niewidomymi. Rozumiałam również, że od tego, kto pierwszy stworzy tego rodzaju instytucję i jaki charakter jej nada, zależy przyszłość sprawy niewidomych w Polsce. Dlatego zdecydowałam, że obowiązkiem moim jest usiłowanie stworzenia instytucji, obejmującej całokształt sprawy niewidomych, instytucji o charakterze zdecydowanie katolickim i o mocnych podstawach tyflogicznych²³.

Róża Czacka złożyła w 1917 r. w Żytomierzu śluby zakonne jako s. Elżbieta, a rok później po powrocie do Warszawy za radą nuncjusza apostołskiego Achilleusa Rattiego (późniejszego Piusa XI) założyła Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek Służebnic Krzyża²⁴.

²¹ A. Niemczykowa, E. Więckowska FSK, *Świadectwo dokumentów życia*.

²² E. Więckowska FSK, *Róża Czacka dla sprawy*, s. 64.

²³ M. E. Czacka, *Historia Triuno*, [w:] Chrześcijaństwo, t.2, red. B. Bejze, Warszawa 1976, s. 241–250.

²⁴ M. Bohdańska, s. K. Steinberg, s. R. Wosiek, s. M.G. Zaleska, *Siostry Franciszkanek Służebnic Krzyża*, [w:] *W nurcie zagadnień posoborowych*, red. B. Bejze, Warszawa 1970, s. 369–42; R. Wosiek FSK, M.G. Zaleska FSK, *Franciszkanek Służebnic Krzyża*, [w:] *Zakony św. Franciszka w Polsce w latach 1772–1970, część pierwsza: Zgromadzenia męskie i żeńskie oraz klasztory klauzurowe*, red. J.R. Bar, Warszawa 1978; J. Szachno (s. Vianneyi), *Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek Służebnic Krzyża (Sorores Franciscuales Ancillae Crucis) w latach 1939–1947*, [w:] *Żeńskie zgromadzenia zakonne w Polsce 1939–1947*, red. A. Chruszczewski, K. Dębowska i J. Kłoczowski, t. 1, Lublin 1982, s. 213–278; E. Przybył-Sadowska, *Początki Zgromadzenia Sióstr Franciszkanek Służebnic Krzyża w Laskach w świetle materiałów archiwalnych*, „Studia Religiołoga” 2014, nr 3, s. 179–196; eadem: *Triuno*, s. 51–103.

System [wypracowany przez m. Czacką, przyp. autorki] zakładający równorzędną współpracę pomiędzy zakonnkami i osobami świeckimi, a także pomiędzy osobami niepełnosprawnymi i pełnosprawnymi był na tyle nowoczesny, że o kilka dziesięcioleci poprzędził rozwiązania oficjalnie przyjęte w Kościele podczas II Soboru Watykańskiego (i przez kolejne dziesięciolecia z wielkim trudem wprowadzane w codziennej praktyce Kościoła w Polsce), a także zdecydowanie zdystansował powszechnie stosowane praktyki w zakresie opieki nad osobami niepełnosprawnymi, zwłaszcza tam, gdzie rzecz dotyczy stosunku do osób niepełnosprawnych²⁵.

Okres międzywojenny okazał się czasem intensywnego rozwoju zarówno zgromadzenia, jak i Towarzystwa. W 1922 r., mimo ogromnych trudności finansowych TONo spowodowanych gospodarczą zapaścią i hiperinflacją, rozpoczęła się budowa osiedla w Laskach, do którego przeniesiono z Warszawy wszystkie placówki opieki zamkniętej.

2. Sprawa niewidomych

W dwudziestoleciu międzywojennym, jak już wspomniano, nastąpił bardzo intensywny rozwój działalności zapoczątkowanej przez m. Czacką jeszcze pod zaborami.

Zbudowano w Laskach osiedle — Zakład dla Niewidomych. Dzięki uzyskanej w 1926 r. koncesji otworzono męską siedmioklasową szkołę powszechną z internatem, a w 1934 r. żeńską. Uzupełniał je kurs zawodowy, którego absolwenci zdawali egzamin czeladniczy w Izbie Rzemieślniczej Wypracowano podstawy dydaktyki i rewalidacji, a także metodykę nauczania szeregu czynności życia codziennego. Najzdolniejsi absolwenci szkoły powszechnej, kierowani do warszawskich gimnazjów, zdawali matury, a następnie kończyli seminarium nauczycielskie i wracali, by nauczać przedmiotów ogólnokształcących i rzemiosł. „Niewidomy nauczyciel był dla uczniów i ich rodziców, a także dla odwiedzających Zakład, żywym argumentem świadczącym o możliwościach niewidomego”²⁶. Część absolwentów każdego roku pozostawała w Laskach, gdzie pracowała w warsztatach szkolnych jako kopiści, telefoniści, drukarze czy introligatorzy. W 1937 r. w Laskach powstała pierwsza grupa szkolna dla dzieci niewidomych z dodatkową niepełnosprawnością (upośledzenie umysłowe). W 1938 r. utworzono gimnazjum zawodowe. Wszystkie Laskowskie szkoły miały wysoki poziom. M. Czacka dbała o pełne przygotowanie dydaktyczne i tyflogiczne nauczycieli. Organizowano na jej polecenie tzw. „czytania

²⁵ E. Przybył-Sadowska, *Triuno*, s. 8.

²⁶ E. Więckowska FSK, *Matka Elżbieta Czacka i współpracownicy dla sprawy niewidomych w Polsce* [cz. II], „Laski” 2018, nr 6, s. 87.

pedagogiczne” podczas których zapoznawano personel z najważniejszymi tekstami tyflopedagogicznymi. Starła się, aby pracownicy Lasek publikowali artykuły i uczestniczyli w konferencjach.

Szereg pism m. Czackiej²⁷ i działań TOnO okresu międzywojennego dotyczy całości sprawy polskich niewidomych. Wśród nich należy wymienić memoriały, które były przeznaczone dla polskich ministerstw lub instytucji zagranicznych, głównie w celu uzyskania subwencji albo pożyczki, ale także wywalczenia uprawnień dla niewidomych w Polsce. Zabiegała o prawidłowe umocowanie prawne pozycji niewidomego (które gwarantowałyby odpowiednie warunki nauki i pracy oraz renty) i o pomoc dla placówek TOnO służących niewidomym, np. *Memoriał w sprawie niewidomych w Polsce* (tzw. Rockefellerowski z maja 1932 r.), *Memoriał w sprawie zorganizowania pracy dorosłych niewidomych w Polsce*, *Memoriał o wychowaniu i wykształceniu niewidomych dzieci i młodzieży* (z grudnia 1932 r.). We wszystkich stawiała konkretne postulaty. np. sporządzenie w możliwie krótkim czasie dokładnej statystyki dzieci niewidomych na terenie RP; rozszerzenie przymusu szkolnego w stosunku do niewidomych dzieci na cały teren RP; uwzględnienie w programie nauczania i umożliwienie przez dostateczne subsydiowanie odpowiedniego wykształcenia zawodowego niewidomych; popieranie kształcenia średniego i wyższego niewidomych oraz studiów tyflogicznych, czy tworzenie żłobków i przedszkoli²⁸.

Dokumenty te, były pisane w taki sposób, aby zapoznawały społeczeństwo z możliwościami człowieka niewidomego. Zachowało się dziewięć takich memoriałów z lat 1930–1938. Oprócz tego ukazało się w tamtym okresie szereg ulotek, broszur i innych dokumentów życia społecznego, a nawet audycji radiowych, których zadaniem było formowanie opinii społecznej²⁹.

Oprócz tego w okresie międzywojennym zorganizowano w kolejnych miastach (Chorzów, Poznań, Kraków, Wilno) tzw. patronaty, czyli opiekę otwartą nad niewidomymi mieszkającymi w rodzinach. Zapewniały one dorosłym niewidomym naukę zawodu i stanowisko pracy, a niezdolnym do pracy — pomoc charytatywną³⁰.

²⁷ W literaturze przedmiotu pojawia się kwestia autorstwa niektórych dokumentów. Matka Czacka potrafiła pisać na maszynie czarnodrukowej, ale ważne dłuższe teksty, jak memoriały i artykuły dyktowała. Obecnie trudno stwierdzić, czy były to jej teksty autorskie czy współautorskie.

²⁸ M. E. Czacka, s. Teresa Landy, *Memoriał o wychowaniu i wykształceniu niewidomych dzieci i młodzieży*, [w:] A. Gościmska, *Torowała nowe drogi*, s. 221–240.

²⁹ Zob. adnotowaną bibliografię: A. Niemczykowa, E. Więckowska FSK, *Świadectwo dokumentów życia społecznego*.

³⁰ E. Przybył-Sadowska, Triuno, s. 77–78; J. Kuczyńska-Kupisz, *Wkład Matki Elżbiety*, s. 143–149.

Rozwinęły się Biblioteka Brajlowska i Biuro Przepisywania Książek, które w 1935 r. liczyło 64 kopistki, w znacznej większości wolontariuszki. Usystematyzowane wówczas cechy wydawniczo-formalne książki brajlowskiej i zasady produkcji wydawniczej³¹ były wykorzystywane powszechnie także po II wojnie światowej przez Polski Związek Niewidomych³², który prowadził w PRL jedyną w Polsce drukarnię brajlowską³³. Wpływ na usystematyzowanie cech wydawniczo-formalnych książki brajlowskiej miało także wprowadzenie w Laskach metody całostkowej czytania (sprowadza czytanie do procesu myślowego, a nie mechanicznego)³⁴. Wymagała ona stosowania pisma brajlowskiego o małych znakach, co miało praktyczne odzwierciedlenie w rodzajach tabliczek do przepisywania, a tym samym na samą wielkość i objętość książek³⁵. Badania percepcji i czytelności pisma brajlowskiego przyczyniły się do określenia optymalnej wysokości i kształtu punktu, odległości między punktami i znakami (przy różnicowaniu na teksty dla dzieci i dla dorosłych), a tym samym udoskonalenia drukarstwa brajlowskiego. W polskim edytorstwie brajlowskim osiągnięta „ekonomiczność” pisma L. Braille’a drogą minimalizacji znaku oraz wprowadzenia techniki zapisu międzyliniowego i międzypunktowego³⁶ niestety nie została w pełni wykorzystana, bowiem nie przyjęły się w skróty ortograficzne. Ma to zasadnicze znaczenie dla produkcji książki brajlowskiej. W Polsce stosuje się przede wszystkim zapis integralny, czyli zapis brajlowski odpowiadający zapisowi w druku zwykłym, co przekłada się na objętość publikacji³⁷.

W 1924 r. zaczął ukazywać się kwartalnik „Szkoła Specjalna”, odbyły się także dwa zjazdy nauczycieli szkół specjalnych: w 1925 r. i 1934 r., w którym uczestniczyła m. Czacka oraz jej współpracownicy.

M. Czacka posiadała umiejętność skupiania wokół siebie wybitnych jednostek, które twórczo rozwijały jej myśl tyflopedagogiczną. Należeli do nich m.in.

³¹ A. Chamera-Nowak, *Wpływ technologii na produkcję książki brajlowskiej na przykładzie Towarzystwa Opieki nad Ociemniałymi w Laskach*, „Acta Poligraphica” 2016, nr 7, s. 49–65.

³² Zob. M. Czerwińska, „*Słowem potrafię wszystko*”. *O piśmienniczości osób z niepełnosprawnością wzroku. Studium bibliologiczno-tyflogiczne*, Zielona Góra 2012, s. 241–254.

³³ W drukarni tej pracował przez wiele lat wychowanek Lasek Andrzej Galbarski, który opracowywał wewnętrzne instrukcje dla maszynistów. [A. Galbarski], *Instrukcja dla maszynistów drukarni PZN*, Warszawa 1967; idem, *Podręcznik dla przepisyjących książki systemem brajla*, Warszawa 1994.

³⁴ T. Landy, *Metoda całostkowa w czytaniu dotykowym*, „Szkoła Specjalna” 1934/1935, nr 2–4, s. 126–129.

³⁵ M. Czerwińska, *Pismo i książka*, s. 45.

³⁶ Wprowadzenie pisma dwustronnego międzyliniowego do druku metodą stereotypii dało oszczędność papieru w granicach 33 proc., natomiast zapis dwustronny międzypunktowy zwiększa ją do 100 proc. Zob. M. Czerwińska, *Książka niewidomego*, s. 122–126.

³⁷ A. Chamera-Nowak, *Wpływ technologii*.

Antoni Marylski³⁸, Zygmunt Serafinowicz³⁹, Henryk Ruszczyc⁴⁰, Stanisław Piotrowicz⁴¹, Alicja Gościmska⁴², Witold Świątkowski⁴³, Irena Tyszkiewicz⁴⁴, Zofia Morawska⁴⁵, i przede wszystkim ks. Władysław Kornilowicz⁴⁶, który zastąpił

³⁸ Antoni Marylski (1894–1973) Matka Czacka uważała go za główny filar Dzieła i za swego duchowego syna. Był budowniczym Lasek i wieloletnim prezesem TOnO. Zob. J. Moskwa, *Antoni Marylski i Laski*, wyd. 2, Kraków 2013.

³⁹ Zygmunt Serafinowicz (1897–1971) — od 1945 do 1966 r. kierownik, trzech szkół: zawodowej, podstawowej, specjalnej oraz przedszkola. Zastąpił na tym stanowisku s. Teresę Landy, która nie byłaby tolerowana przez władzę komunistyczne. Szkoły w Laskach zawdzięczają Serafinowiczowi przetrwanie jako szkoły prywatne i katolickie, a równocześnie posiadające prawa szkół państwowych. Zob. *Pan Zygmunt z Lasek. Zygmunt Serafinowicz (1897–1971) we wspomnieniach uczniów, kolegów-nauczycieli i przyjaciół*, Warszawa 1990, s. 54–55; Tadeusz Mazowiecki, *Pan Zygmunt z Lasek [w:] Ludzie Lasek*, red. Tadeusz Mazowiecki, Warszawa 2000, s. 169.

⁴⁰ Henryk Ruszczyc (1901–1973) twórca rehabilitacji zawodowej niewidomych w Polsce. Z jego inicjatywy powstało kilka spółdzielni niewidomych. Zob. M. Żółtowski, *Henryk Ruszczyc i jego praca dla niewidomych. Szkic biograficzny*, Laski 1994; M. Dycht, *Henryk Ruszczyc. Pedagogiczne inspiracje*, Warszawa 2012.

⁴¹ Ks. Stanisław Piotrowicz (1901–1985) historyk, kierował w Juventus Christiana pracą młodzieży wspierającej TOnO, w Laskach pracował jako nauczyciel, wychowawca i kierownik internatu chłopców oraz jako kierownik biura Towarzystwa w Warszawie; kierował oddziałem Towarzystwa w Chorzowie, w czasie wojny był sekretarzem ks. Władysława Kornilowicza w Żułowiu. W 1947 r. przyjął święcenia kapłańskie.

⁴² Alicja Gościmska (1908–1991) romanistka, psycholog, wychowawca, tyfolog, współpracowała z m. Czacką w dziale tyfologicznym.

⁴³ Witold Świątkowski (1892–1959) inżynier rolnictwa, w l. 1927–1939 prezes TOnO, kierował gospodarstwem rolnym i administracją Zakładu w Laskach.

⁴⁴ Irena Tyszkiewicz (1887–1964) — założycielka i twórczyni Biblioteki Wiedzy Religijnej w Warszawie, która odnowiona po wojnie, rozpoczęła działalność jako Prymasowska Biblioteka Wiedzy Religijnej (istnieje w klasztorze Sióstr Franciszkanek Służebnic Krzyża przy ul. Piwnej 9/11 w Warszawie) i stała się wzorem dla innych bibliotek religijnych tworzonych w wielu miastach w Polsce. Zaangażowana w działalność TOnO, współzałożycielka księgarni i Wydawnictwa „Verbum”. W 1945 r. po śmierci męża, wstąpiła do zgromadzenia Franciszkanek Służebnic Krzyża, i przyjęła imię Maria Józef Franciszka. Zob. R. Wosiek FSK, *Irena Tyszkiewiczowa — siostra Maria Franciszka (1887–1964)*, [w:] *Ludzie Lasek*, s. 230–243; E. Przybył-Sadowska, *Siostra Maria Józef Franciszka — Irena z Jezierskich Tyszkiewiczowa (22 maja 1887 – 23 kwietnia 1964)*, „Polish Biographical Studies” 2019; nr 7, s. 41–67.

⁴⁵ J. Moskwa, *Nie mów o mnie. Z Zofią Morawską spotkania w Laskach*, Warszawa 2011.

⁴⁶ Ks. Władysław Kornilowicz (1884–1946) — bliski współpracownik, kierownik duchowy m. Czackiej i całej wspólnoty Lasek, uznawany przez m. Czacką, za jej współtwórcę. Zaangażowany był w organizację i działalność Biblioteki Wiedzy Religijnej, wydawnictwa, księgarni i pisma „Verbum” oraz domu rekolekcyjnego. Związany także m.in. z Stowarzyszeniem Katolickiej Młodzieży Akademickiej „Odrodzenie”, Stowarzyszeniem Młodych Ziemiarek, Bractwem Pielgrzymstwa Polskiego. Od 1918 r. prowadził tzw. „Kółko”, grupę dyskusyjną skupiającą młodzież akademicką i młodą inteligencję, o różnej przynależności wyznaniowej czy religijnej. Zob. E.J. Niszczota FSK, *Ojciec wszystkich poszukujących. Sługa Boży ks. Władysław Kornilowicz, spowiednik, kierownik duchowy i wychowawca*, Warszawa 1998; T. Landy FSK, R. Wosiek FSK, *Ksiądz Władysław Kornilowicz*, wyd. 2, Warszawa 2003; R. Wosiek FSK, *Ksiądz Władysław Kornilowicz*

w roli kierownika duchowego Matki zmarłego ks. Władysława Krawieckiego (1881–1920). Do Zgromadzenia wstępowały wykształcone siostry, m.in. s. Teresa Landy — filozof, absolwentka Sorbony, s. Katarzyna Sokołowska, s. Maria (Miriam) Gołębiowska — Bronisława Wajngold — poetka, przyjaciółka Jerzego Lieberta, s. Katarzyna Steiberg — lekarka, s. Maria Stefania (Romana) Wyrzykowska — filozof, s. Joanna (Halina) Lossow — romanistka i filozof, s. Benedykta (Wiesława) Woczyńska — asystentka na Uniwersytecie Stefana Batorego z doktoratem z filozofii, s. Pia Maria Okóń — fizyk, asystentka prof. Stefana Pieńkowskiego na Uniwersytecie Warszawskim, s. Monika (Zofia) Bohdanowicz — z doktoratem z medycyny w Petersburgu, bakteriolog, s. Bonifacja Goldman po studiach w Wiedniu, s. Nulla (Lucyna) Westwalewicz — romanistka i filolog⁴⁷.

Działalność m. Czackiej oraz TOnO znalazła oddźwięk w społeczeństwie i znacząco wpłynęła na działania na rzecz niewidomych, a także działania samych niewidomych w II Rzeczypospolitej. Początkowo wprawdzie wznawiano działalność z czasów zaborów, ale z czasem powstało wiele nowych inicjatyw. Jednoczyły się związki ociemniałych żołnierzy kierowane przez ociemniałych oficerów. Rozwijały się istniejące już i nowo powstałe związki niewidomych cywilnych, których ociemniiali działacze studiowali w Paryżu. Zakładano warsztaty dające zatrudnienie niewidomym i ociemniałym⁴⁸.

W 1922 r. powstał Instytut (później Państwowy Instytut) Pedagogiki Specjalnej przygotowujący nauczycieli do pracy w szkołach specjalnych. Dyrektor Instytutu, Maria Grzegorzewska i m. Czacka poznały się na początku lat dwudziestych, a ich współpraca z biegiem lat przybierała różne formy⁴⁹. Grzegorzewska doradzała metodologicznie w sprawie programów nauczania dla powstającego kompleksu szkół w Laskach⁵⁰. W Zakładzie odbywały się wizyty studyjne i hospitacyjne oraz praktyki studenckie słuchaczy PIPS-u. Prowadzono w nim badania naukowe z zakresu pedagogiki specjalnej i psychologii. Należy jednak podkreślić, że laskowski dział tyflogiczny prowadził własne obserwacje i przygotowywał naukowe opracowania pod kierownictwem m. Czackiej.

W Instytucie kształciły się zarówno laskowskie siostry, jak i pracownicy świeccy, zarówno przed, jak i po wojnie⁵¹. Grzegorzewska, szczególnie w latach

kaplan wśród ludzi, Łaski–Warszawa 2009; B. Cywiński, *Rodowody niepokornych*, wyd. 5, Warszawa 2010, s. 331–418; *Znani i nieznanie ludzie Lasek*, t. 2, wybór i oprac. M.K. Rottenberg FSK, L. Witkowska FSK, Warszawa 2019.

⁴⁷ E. Przybył-Sadowska, *Triuno*, s. 71–74.

⁴⁸ E. Grodecka, *Historia niewidomych*, M. Grzegorzewska, *Opieka wychowawcza nad dziećmi niewidomymi w Polsce*, „Szkoła Specjalna” 1931, nr 2, s. 66–100.

⁴⁹ Więcej o współpracy m. E. Czackiej z Marią Grzegorzewską w: T. Fetzky, *Dzielą nas zaledwie poglądy; rzecz o współpracy Marii Grzegorzewskiej i Elżbiety Róży Czackiej*, „Biografistyka Pedagogiczna” 2022, nr 2, s. 389–407.

⁵⁰ E. Przybył-Sadowska, *Triuno*, s. 76.

⁵¹ *Ibidem*.

pięćdziesiątych i sześćdziesiątych, gdy komuniści utrudniali funkcjonowanie Lasek, przyjmowała na studia siostry ze Zgromadzenia Franciszkanek Służebnic Krzyża, które były nauczycielkami. Władze oświatowe wymagały od nich formalnego wykształcenia, ale jednocześnie utrudniały jego zdobycie. Opracowaną przez Grzegorzewską metodę rewalidacyjnego nauczania dzieci niepełnosprawnych, nazwaną później metodą ośrodków pracy, wprowadzono do laskowskich klas nauczania początkowego w 1958 r. Tomasz Fetzky zwraca uwagę na jeszcze jeden przykład współpracy w rozwoju dorobku polskiej tyflopedagogiki⁵². Był to merytoryczny nadzór Marii Grzegorzewskiej nad terapią głuchoniewidomej Krystyny Hryszkiewicz, prowadzonej przez s. Emmanułę Jezierską FSK⁵³.

3. Działalność naukowa m. Elżbiety Czackiej

Podczas swoich dziesięcioletnich przygotowań Róża Czacka, jak wspomniano, gromadziła i studiowała dostępną światową literaturę tyflogiczną, którą częściowo tłumaczono na polski. M. Czacka starała się, aby jej współpracownicy znali języki obce i by uczyli się ich wychowankowie Lasek⁵⁴. Wielu współpracowników wyjeżdżało do zachodnioeuropejskich placówek opieki nad niewidomymi, ale nie tylko, np. s. Katarzyna Steinberg na przełomie 1928/29 r. zwiedziła m.in. berlińską fabrykę Siemens'a, gdzie pracowali niewidomi⁵⁵.

Dział tyflogiczny w okresie międzywojennym prowadziła m. Czacka i obejmował on: biuro badań statystycznych, informacji i zbierania materiałów tyflogicznych; studia i prace nad anagliptografią Braille'a; ośrodek badań psychologicznych i socjologicznych oraz bibliotekę liczącą w 1935 r. 700 pozycji⁵⁶. Były to publikacje z zakresu tyflogii (m.in. Maurice'a de la Sizeeranne'a, Pierre'a Villedy, Pierre'a Henriego⁵⁷, komplety sprawozdań różnych instytucji zagranicznych, katalogi książek, nut, pomocy szkolnych i naukowych oraz czasopisma tyflogiczne — „The Seer”, „The Latern”, „The New Beacon”, „The Teacher of the Blind”, „Le Louis Braille”, „Le Valentin Haüy”, „Marburger Beiträge zum Blindenbildungswesen”. W przypadku czasopism wydawanych w wersji brajlowskiej i czarnodrukowej m. Czacka, prenumerowała obie wersje⁵⁸.

Matka Elżbieta Czacka zarówno w pismach skierowanych na zewnątrz, jak i tych skierowanych do pracowników i sióstr nakreśliła kierunek rozwoju tyflogii

⁵² T. Fetzky, *Dziękuję ci, s. 399–400*.

⁵³ Zob. E. Jezierska, *Obserwacje nad rozwojem głuchociemnej Krystyny Hryszkiewicz*, Warszawa 1963.

⁵⁴ A. Gościmska, *Torowała nowe drogi*, s. 54.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 55.

⁵⁶ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Opieki nad Ociemniałymi za lata 1922–1938*, Łaski 1938, s. 9.

⁵⁷ A. Gościmska, *Torowała nowe drogi*, s. 56.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 56–57.

i tyflopädagogiki, który był bardzo nowatorski, ponieważ zakładał nadanie osobie niewidomej statusu aktywnego podmiotu w procesie rehabilitacji. Jej założenia i wskazówki, jak wspomniano, twórczo rozwijali jej współpracownicy. Sama przede wszystkim naukowo koncentrowała się na trzech gałęziach działalności.

a) Badania statystyczne.

W dwudziestoleciu międzywojennym przeprowadzono dwa spisy powszechne, w 1921 i 1931 r. Żaden nie uwzględniał osób niewidomych. W 1925 r. dzięki staraniom m. Czackiej została przeprowadzona rejestracja niewidomych w Polsce. Jednak nie była ona pełna, bo też nie było jasnej definicji ślepoty. Uzyskane dane były opracowywane w Dziale Tyflogologii w postaci tablic statystycznych. Oprócz naukowego, miały one także wymiar praktyczny, szczególnie przy zwracaniu się do poszczególnych urzędów wojewódzkich o subwencje. Pozwalały na podawanie stanu liczbowego i materialnego wychowanków z danego województwa, a także na docieranie do dzieci, które należało objąć opieką szkolną, co miało duże znaczenie szczególnie w rejonach wiejskich. Z czasem m. Czacka uznała pytania zawarte w formularzach za niewystarczające i przestarzałe. Opracowała nowe, które pozwoliły na jeszcze dokładniejsze zebranie danych, na podstawie których powstawały opracowania naukowe⁵⁹.

b) Opracowanie polskiej wersji alfabetu Braille'a oraz skrótów ortograficznych.

Szczególne znaczenie systemu pisma punktowego Braille'a⁶⁰ oraz książek brajlowskich, jako czynników mających ogromny wpływ na wszechstronny rozwój niewidomych dzieci, młodzieży i osób dorosłych, było wpisane w działalność m. Czackiej i TOnO od samego początku. Czacka tak pisała o książce niewidomego:

Samodzielność i samowystarczalność niewidomego w znacznej mierze zależy od jego poziomu intelektualnego. Jak wiadomo, ślepotą dotyka głównie człowieka w jego działalności fizycznej, pozostawiając nietkniętą sferę umysłową. Przez jej kultywowanie ma więc niewidomy jak najwięcej szans dorównania widzjącemu. Dlatego wszystko, co ma związek z kształceniem

⁵⁹ Ibidem, s. 62–67.

⁶⁰ Pismo brajlowskie jest pismem punktowym, które jest łatwiej odbierane przez niewidomych niż pismo wykonane za pomocą linii ciągłych wypukłych lub wklęsłych. U. Ganakowska, Cz. Ślusarczyk, *Książka dla niewidomych — wczoraj, dziś, jutro*, [w:] *Dokąd zmierzamy? Książka i jej czytelnik*, red. R. Gaziński, Szczecin 2008, s. 178–181; M. Czerwińska, *Pismo i książka w systemie L. Braille'a w Polsce. Historia i funkcje rewalidacyjne*, Warszawa 1999, s. 23–25; eadem, *Książka niewidomego — od pisma wypukłego do postaci elektronicznej*, „Roczniki Biblioteczne” 2003, R. 47, s. 132–134; M. Fedorowicz, *Specjalne materiały czytelnicze dla osób niepełnosprawnych. Zarys dziejów — formy — obieg społeczny*, Toruń 2002, s. 33–44.

strony intelektualnej niewidomego jest niezmiernie ważne dla całości jego życia. Narzędziem *par excellence* tego kształcenia jest książka⁶¹.

Uważała także, że lektura umożliwiła rozwijanie szerokich zainteresowań użytkownika równowagi psychicznej oraz przeciwdziałała egocentryzmowi, brakowi poczucia realnej rzeczywistości, marzycielstwu, którego przyczyną może być brak wzroku. Ułatwia zatem osobie niewidomej funkcjonowanie społeczne, a „jej własna osoba i jej sprawy osobiste będą zajmowały właściwe miejsce”⁶².

Za pierwsze zachowane unormowania przetwarzania książek czarnodrukowych na brajlowskie w Polsce można uznać wydaną w 1913 r. przez TOnO wspomnianą broszurę *Objaśnienie pisowni dla ociemniałych*⁶³, wydaną ponownie w poprawionej wersji w 1930 r. pt. *Prawidła przepisywania książek dla niewidomych*⁶⁴.

Staraniem m. Czackiej nastąpiło definitywne ustalenie polskiej wersji alfabetu punktowego w systemie Ludwika Braille’a i zatwierdzenie łatwego systemu polskich skrótów ortograficznych (PSO) pierwszego stopnia w 1934 r., które znacznie przyspieszyły proces czytania⁶⁵. Było to bardzo istotne, bowiem książka brajlowska zgodnie z całą koncepcją systemu Braille’a, powinna być podobna do książki czarnodrukowej w tym, co ma związek z treścią. Konieczne jest zatem zachowanie poprawności językowej, gramatycznej i ortograficznej, mimo różnicy alfabetu⁶⁶. Ma to pierwszorzędne znaczenie dla porozumiewania się niewidomych z widzącymi. Dzięki temu poznają prawidła polskiej ortografii już w piśmie Braille’a.

Jest to ogromna zasługa m. Czackiej i s. Teresy Landy, które wspólnie opracowały ujednoczenie polskiego systemu brajlowskiego oraz opracowały 4-stopniowe skróty brajlowskie zachowujące zasady gramatyczne i ortograficzne języka polskiego⁶⁷. Skróty nie przyjęły się w edytorstwie, procesie nauczania oraz w codziennej praktyce niewidomych. Były stosowane w zasadzie tylko przez wychowanków Lasek, ponieważ ich wprowadzenie do innych polskich szkół przerwał

⁶¹ E.R. Czacka, *Książka niewidomego. Referat Wygłoszony na II Polskim Zjeździe Nauczycieli Szkół Specjalnych w Warszawie, w dniach od 4 do 6 października 1934 r.*, „Szkola Specjalna” 1934/1935, nr 2/4, s. 108–122.

⁶² Ibidem.

⁶³ [R. Czacka], *Objaśnienie pisowni dla ociemniałych*, Warszawa 1913.

⁶⁴ [m. E. Czacka], *Prawidła przepisywania książek dla niewidomych*, Warszawa 1930.

⁶⁵ Por. Zarządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 24 maja 1934 r. (Nr. II P-3133/34) o wprowadzeniu w szkołach specjalnych dla niewidomych polskiego alfabetu oraz skrótów ortograficznych. Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, rok XVII, n. 5, 30.06.1934.

⁶⁶ E. Czacka, T. Landy, *System Braille’a w Polsce*, „Szkola Specjalna” 1931, nr 4, s. 197–204. Przedruk w: E. Czacka, *O niewidomych*, oprac. M. Banaszek, Warszawa 2008.

⁶⁷ W 1981 r. wprowadzono nowe rozporządzenie, które zahamowało rozpowszechnianie skrótów „laskowskich” oraz zaprzestano druku książek i podręczników z ich zastosowaniem.

wybuch II wojny światowej, a komuniści, zapewne z przyczyn politycznych, nie byli zainteresowani ich wdrażaniem.

Ważne są w tym aspekcie dwie prace: *System Braille'a w Polsce* (współautorstwo z s. Teresą Landy) opublikowany w 1931 r. w „Szkole Specjalnej” oraz *Książka niewidomego*, wydana tamże w 1934 r. M. Czacka udowodniła w nich, że system Braille'a jest nienaruszalny i nie należy go zmieniać, a zwiększać jego zastosowanie. Nowe znaki powinno się tworzyć zgodnie z jego logiką. Zasada ta została zastosowana np. przy tworzeniu znaku @, które tworzą te same znaki co znak wiersza, ale oba nigdy nie występują obok siebie⁶⁸. M. Czacka i s. Teresa Landy oparły swój wywód na mocnych naukowych podstawach — dzięki badaniom porównawczym wykazały, że jest możliwość rozszerzenia zastosowania tych samych znaków bez zwiększania liczby znaków podstawowych. Umożliwia to nadawanie różnych znaczeń znakom w zależności od miejsca, które zajmują. Przeprowadziły także obliczenia dotyczące częstotliwości występowania różnych elementów językowych (zbiegów dwuliterowych, zbiegów cząstek słowotwórczych i wyrazów) w słownictwie polskim⁶⁹. Opracowały cztery kategorie skrótów, ich stosowanie zależało od umiejętności i wykształcenia.

Jak podkreśla Jadwiga Kuczyńska-Kwapisz, obecna łatwość translacji (równoległe drukowanie tego samego tekstu brajlem jak i czarnym drukiem) nie byłaby możliwa, gdyby m. Czacka nie walczyła o prawidłowe dostosowanie systemu Braille'a do języka polskiego⁷⁰.

c) Nowatorska myśl tyflogiczna i tyflopedagogiczna.

Znaczenie dla rozwoju tyflogologii miał także artykuł *Dziecko niewidome*⁷¹ z 1938 r. m. Czackiej i s. Teresy Landy⁷². Poruszyły w nim wiele istotnych wątków i podały wskazówki, które są aktualne we współczesnym pojmowaniu tyflogologii. Wiele z nich rozszerzonych zostało w późniejszych pismach m. Czackiej. Najważniejsze z nich to:

a) rekomendacja wzięcia pod uwagę oceny funkcjonalnej widzenia u osób słabowidzących (określała ich terminem ambliopa); dzieci słabowidzące powinny być kierowane do szkół dla niewidomych — był to bardzo nowoczesny pogląd, tym bardziej, że sprawy wykorzystania możliwości wzrokowych w edukacji i rehabilitacji zainteresowały tyflopedagogów na świecie dopiero w latach siedemdziesiątych, a w Polsce dekadę później⁷³;

⁶⁸ J. Kuczyńska-Kwapisz, *Wkład Matki Elżbiety*, s. 177.

⁶⁹ Ibidem, s. 180.

⁷⁰ Ibidem, s. 181.

⁷¹ M. E. Czacka, s. Teresa Landy, *Dziecko niewidome*, „Ku szczytom” 1938, nr 6, s. 480–494.

⁷² J. Kuczyńska-Kwapisz, *Błogosławiona Matka Elżbieta Czacka — wybitna tyflopedagog*, „Szkola Specjalna” 2022, nr 1, s. 65–67.

⁷³ J. Kuczyńska-Kwapisz, *Założenia*, s. 141–142.

b) wskazówki dla osób widzących prowadzących treningi orientacji przestrzennej i mobilności; nadal aktualne to: duża precyzja opisu punktów, tzw. metoda identyfikacji punktów orientacyjnych; stosowanie bardzo dokładnie sformułowanych poleceń z rozbiem na wiele elementów; dyskretne instrukcje i naturalność zachowania; ograniczanie pomagania do sytuacji bezpośrednio zagrożających uczniowi⁷⁴;

c) rekomendacja wdrażania dziecka do poprawnego wyrażania prośb o pomoc;

d) wspieranie poprzez odpowiednie wychowanie i edukację od wczesnego dzieciństwa rozwoju intelektu i sfery duchowej które mogą być u osób niewidomych nawet lepiej rozwinięte niż u widzących ze względu na większe możliwości koncentracji uwagi i często lepszą pamięć. Chodzi w tym wypadku o koordynację ruchową, prawidłową postawę ciała, mimikę, powstrzymanie różnorodnych tików, aby zapobiec niekorzystnemu wyglądowi, wpływającemu na słaby wizerunek osób niewidomych w odbiorze społecznym⁷⁵;

e) stawianie osób niewidomych w sytuacjach problemowych wymagających wypracowania własnych strategii zaradczych⁷⁶.

Podsumowanie

Dobrostan i wysoka jakość życia dzieci, adolescentów i dorosłych osób niewidomych i słabowidzących to główne kategorie pojęciowe, wokół których polska tyflopädagogika koncentruje swoje działania badawczo-naukowe, praktyczne i społeczne. Przedmiotem tej subdyscypliny pedagogiki specjalnej jest zagwarantowanie wskazanej grupie osób autonomicznego, wartościowego i kreatywnego życia umożliwiającego spełnienie pragnień, aspiracji i celów w wymiarze osobistym i społecznym. Misja krajowej tyflopädagogiki obejmuje m.in. naukowe poznanie specyfiki wpływu niepełnosprawności wzroku na rozwój i funkcjonowanie człowieka, wypracowanie optymalnych strategii edukacyjno-rehabilitacyjnych wzmacniających posiadane zasoby i minimalizujących negatywne następstwa dysfunkcji wzroku, szeroko ujmowaną normalizację warunków życia osób z niepełnosprawnością⁷⁷.

Kluczowe założenie współczesnych oddziaływań tyflopädagogicznych to widoczne w poglądach Matki Czackiej nadanie osobie niewidomej statusu aktywnego podmiotu w procesie rehabilitacji⁷⁸.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ J. Stabińska, *Matka Elżbieta Róża Czacka, Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek Służebnic Krzyża*, Łaski 1989, s. 193.

⁷⁷ K. Czerwińska, *Poglądy Matki Elżbiety Róży Czackiej a współczesne nurty teoretyczno-badawcze w tyflopädagogice*, „Pedagogika Katolicka” 2023, nr 3, s. 172.

⁷⁸ K. Czerwińska, *Samostanowienie w rehabilitacji osoby ociemniałej*, [w:] *Personalistyczne ujęcie fenomenu niepełnosprawności*, red. J. Głodkowska, Warszawa 2015, s. 152–168.

Współcześni badacze analizujący dokonania m. Czackiej do jej największych zasług zaliczają przede wszystkim podejście zakładające kompleksowe wsparcie dla osób niewidomych bez względu na ich płeć, wiek, pochodzenie społeczne czy wyznanie religijne. Przy czym bardzo ważne dla niej były takie kwestie jak: samodzielność, samostanowienie, autonomia, rozwój osobowy, użyteczność społeczna wpisują się w nurt współczesnych badań i działań tyflogicznych. W czasie jej działalności nikt w Polsce nie pojmował tak tyflogologii i tyflopädagogiki. Matka Czacka w swoich pismach nakreśliła kierunek działań dążący do stworzenia systemu oddziaływań tyflopädagogicznych obejmujących cykl całożyciowy (nie kończący się na ukończeniu edukacji), w tym także wdrażania rozwiązań praktycznych normalizujących warunki życia dorosłych osób niewidomych i ich rodzin⁷⁹.

Takie holistyczne podejście, zgodne z paradygmatem włączającym, rekomenduje współczesne piśmiennictwo tyflopädagogiczne. Specyfika doświadczania niepełnosprawności w dorosłości stosunkowo niedawno, jak zauważa Kornelia Czerwińska, stała się obszarem zainteresowań pedagogów specjalnych⁸⁰, a nowe formy wspierania rozwoju w tej fazie życia zostały określone jako swoiste „odkrycie rewalidacyjne XXI wieku”⁸¹.

Matka Czacka od samego początku przywiązywała dużą wagę do poszerzenia świadomości społecznej i wiedzy o specyfice funkcjonowania osób niewidomych. Współcześni pedagodzy specjaliści podejmują wiele inicjatyw i kampanii medialnych, propagujących rzetelną wiedzę na temat osób niewidomych, zwalczających stereotyp osoby z niepełnosprawnością jako jednostki biernej, niekompetentnej, zależnej, roszczeniowej, wiodącej nieszczęśliwe życie⁸².

Z nowoczesnym spojrzeniem zgodność wykazują również poglądy m. Czackiej na rehabilitację i wsparcie tyflopädagogiczne osób z niepełnosprawnością nie tylko wzroku. Jak podkreślają tyfłolodzy, przede wszystkim dostrzegają negatywne konsekwencje nadmiernej zależności osób niewidomych od działań i decyzji opiekunów, a zbytnią pomoc traktowała jako zagrożenie dla rozwoju i czynnik ryzyka pogłębiającego jeszcze niepełnosprawność. Negatywnie oceniała również postawy paternalistyczne i starała się zapobiegać roszczeniowości wśród wychowanków⁸³.

⁷⁹ K. Czerwińska, *Poglądy Matki Elżbiety*, s. 174.

⁸⁰ Ibidem, s. 173–174.

⁸¹ A. Krause, *Współczesne paradygmaty pedagogiki specjalnej*, Kraków 2010, s. 50.

⁸² Zob.: M. Paplińska, J. Witczak-Nowotna, *Tyfł edukacja jako element budowania integracji społecznej uczniów niewidomych i słabowidzących w edukacji włączającej*, [w:] Tyflopädagogika wobec współczesnej przestrzeni edukacyjno-rehabilitacyjnej, red. K. Czerwińska, M. Paplińska, M. Walkiewicz-Krutak, Warszawa 2015, s. 114–134.

⁸³ J. Stabińska, Matka Elżbieta Róża Czacka, Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek Służebnic Krzyża, Towarzystwo Opieki nad Ociemniałymi, Łaski 1989, s. 190–193. J. Kuczyńska-Kwapisz, *Założenia tyflogiczne*, s. 142–144.

Właściwa pomoc na tym polega, aby niewidomemu, o ile to możliwe, tak urządzić warunki życia, by w domu, przy ubieraniu, w zwykłych zajęciach i w pracy zawodowej nie potrzebował pomocy widzących. W tym zakresie należy rozwijać w nim inicjatywę, zmysł organizacji, samodzielność, poczucie samowystarczalności — we wszystkim zaś, co jest nieprzewidziane lub przekracza jego najbliższe otoczenie, okazywać mu pomoc zastosowaną do indywidualnych potrzeb każdego niewidomego⁸⁴.

Jak podkreśla Kornelia Czerwińska, opis psychospołecznej sytuacji osób niewidomych zawarty w pismach Matki Czackiej wykazuje zaskakującą zgodność z aktualnymi trendami zauważanymi w psychologii rehabilitacyjnej, w której widoczne staje się dążenie do zrównoważenia zainteresowania deficytami i zasobami osób z niepełnosprawnościami⁸⁵. W pismach Matki dostrzec można pewne odniesienia do przywoływanego przez współczesne tyflopedagożki⁸⁶ paradygmatu pozytywnego ukierunkowania, który ukazuje wartość koncentracji na mocnych stronach funkcjonowania danej osoby i ujawnia niepożądane skutki nadmiernego nacisku na działania korekcyjno-naprawcze przy jednoczesnym pominięciu kwestii dobrostanu psychicznego⁸⁷.

Il. 1: Róża Czacka, bł. m. Elżbieta.

Źródło: Archiwum TOnO

Podsumowując, niewątpliwie m. Elżbieta Czacka miała wpływ na powstanie i rozwój tyflogologii i tyflopedagogiki w Polsce, a jej poglądy i wskazówki są do tej pory inspiracją dla współczesnych badaczy i praktyków. Wiele z wypracowanych przez m. Czacką profesjonalnych rozwiązań wyprzedziło swoją epokę, ale nie wszystkie mogły być wówczas zrealizowane ze względu na sytuację społeczno-polityczno-ekonomiczną. Jej nowatorska myśl pedagogiczna dotycząca różnych aspektów kształcenia, wychowania i rehabilitacji osób niewidomych znajduje współcześnie wydzźwięk nie tylko w pracy tyflopedagogów, ale w ogóle pedagogów specjalnych i jest zgodna z obecnymi tendencjami w pedagogice specjalnej.

⁸⁴ Matka Elżbieta Róża Czacka, *O niewidomych*, Warszawa 2008, s. 36.

⁸⁵ K. Czerwińska, *Poglądy Matki Elżbiety*, s. 176.

⁸⁶ Zob. K. Parys, *Idee pedagogiki specjalnej w działaniach tyflopedagogów*, [w:] *W poszukiwaniu rozwiązań wspierających w rozwoju osoby z niepełnosprawnością wzroku*, red. K. Parys, P. Stefański Kraków 2020, s.51.; K. Czerwińska, I. Kucharczyk, *Tyflopsychologia. Realizacja zadań rozwojowych w biegu życia przez osoby z niepełnosprawnością wzroku*, Warszawa 2019, s. 11–28.

⁸⁷ K. Czerwińska, *Poglądy Matki Elżbiety*, s. 176.

Bibliografia

Źródła:

- Czacka E. m., Landy T., s. *Dziecko niewidome*, „Ku szczytom” 1938, nr 6, s. 480–494.
[Czacka E. m.], Historia Towarzystwa Opieki nad Ociemniałymi, Laski, dn. 17 XII 1928, mps, s. 4, TOnO, sygn. 44. Sprawozdania i opisy historyczne pisane przy różnych okazjach.
- Czacka E. m., *Historia Triuno*, [w:] Chrześcijanie, t.2, red. B. Bejze, Warszawa 1976, s. 241–250.
- Czacka E.R., *Książka niewidomego. Referat Wygłoszony na II Polskim Zjeździe Nauczycieli Szkół Specjalnych w Warszawie, w dniach od 4 do 6 października 1934 r.*, „Szkoła Specjalna” 1934/1935, nr 2/4, s. 108–122.
- Czacka, s. Teresa Landy, *Memoriał o wychowaniu i wykształceniu niewidomych dzieci i młodzieży*, [w:] A. Gościńska, Torowała nowe drogi, s. 221–240.
- Czacka E., *O niewidomych*, oprac. M. Banaszek, Warszawa 2008.
- [Czacka R.], *Objaśnienie pisowni dla ociemniałych*, Warszawa 1913.
- [Czacka E. m.], *Prawidła przepisywania książek dla niewidomych*, Warszawa 1930.
- Czacka E., Landy T. s., *System Braille’a w Polsce*, „Szkoła Specjalna” 1931, nr 4, s. 197–204.
- [Galbarski A.], *Instrukcja dla maszynistów drukarni PZN*, Warszawa 1967.
- Galbarski A., *Podręcznik dla przepisujących książki systemem brajla*, Warszawa 1994.
- Jezierska E., *Obserwacje nad rozwojem głuchociemnej Krystyny Hryszkiewicz*, Warszawa 1963.
- Landy T. s., *Metoda całostkowa w czytaniu dotykowym*, „Szkoła Specjalna” 1934/1935, nr 2–4, s. 126–129.
- Pamiętnik Warszawskiego Instytutu Głuchoniemych i Ociemniałych*, oprac. K. Turkowska, A. Mateusiak, Łódź 2012.
- Rocznik Zarządu ... za drugi okres działalności od dnia 1 stycznia 1913 do dnia 31 grudnia 1913*, Warszawa 1914.
- Rocznik Zarządu ... za trzeci okres działalności od dnia 1 stycznia 1914 do dnia 31 grudnia 1914*, Warszawa 1915.
- Rocznik Zarządu Towarzystwa Opieki nad Ociemniałymi w Królestwie Polskim za pierwszy okres działalności od dnia 1 grudnia 1911 do dnia 31 grudnia 1912*, Warszawa 1913.
- Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Opieki nad Ociemniałymi za lata 1922–1938, Laski 1938.
- Statut Towarzystwa Opieki nad Ociemniałymi w Królestwie Polskim (1911)*, Warszawa [b.r.].
- Symposium z okazji 50-lecia Lasek, Laski, 16 grudnia 1973, mps oprawny, Archiwum Biblioteki Tyflogicznej w Laskach.
- W.P. Królestwo Polskie liczy przeszło 7000 ludzi pozbawionych wzroku...* [Ulotka], Zarząd Tow. Opieki nad Ociemniałymi. — Warszawa 1912.
- Welmanowa H., *Biblioteka tyflogiczna*, Laski, kwiecień 1979, mps., Archiwum Biblioteki Tyflogicznej w Laskach.

Zarządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 24 maja 1934 r. (Nr. II P-3133/34) o wprowadzeniu w szkołach specjalnych dla niewidomych polskiego alfabetu oraz skrótów ortograficznych. Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, rok XVII, n. 5, 30.06.1934.

Opracowania:

- Bohdańska M., Steinberg K., Wosiek R., Zaleska M.G., *Siostry Franciszkanki Służebnice Krzyża*, [w:] *W nurcie zagadnień posoborowych*, red. B. Bejze, Warszawa 1970, s. 369–420.
- Chamera-Nowak A., *Wpływ technologii na produkcję książki brajlowskiej na przykładzie Towarzystwa Opieki nad Ociemniałymi w Laskach*, „Acta Poligraphica” 2016, nr 7, s. 49–65.
- Chamera-Nowak A., *Zespół biblioteczny Zakładu dla Niewidomych w Laskach*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” Bibliotekoznawstwo, 2006, T. 26, s. 153–168.
- Cywiński B., *Rodowody niepokornych*, wyd. 5, Warszawa 2010.
- Cywiński B., *Twórcy Lasek*, [w] *Chrześcijan*, t. 2, red. B. Bejze, Warszawa 1976, s. 209–509.
- Czerwińska K., *Poglądy Matki Elżbiety Róży Czackiej a współczesne nurty teoretyczno-badawcze w tyflopedagogice*, „Pedagogika Katolicka” 2023, nr 3, s. 172.
- Czerwińska K., *Samostanowienie w rehabilitacji dorosłej osoby ociemniałej*, [w:] *Personalistyczne ujęcie fenomenu niepełnosprawności*, red. J. Głodkowska, Warszawa 2015, s. 152–168.
- Czerwińska M., *Książka niewidomego — od pisma wypukłego do postaci elektronicznej*, „Roczniki Biblioteczne” 2003, R. 47, s. 121–140.
- Czerwińska M., *Pismo i książka w systemie L. Braille’a w Polsce. Historia i funkcje rewalidacyjne*, Warszawa 1999.
- Czerwińska M., „*Słowem potrafię wszystko*”. *O piśmienniczości osób z niepełnosprawnością wzroku. Studium bibliologiczno-tyflogiczne*, Zielona Góra 2012, s. 241–254.
- Czerwińska, I. Kucharczyk, *Tyflopsychologia. Realizacja zadań rozwojowych w biegu życia przez osoby z niepełnosprawnością wzroku*, Warszawa 2019, s. 11–28.
- Düring K., *Zakład Ciemnych we Lwowie: 1851–1926*, Lwów 1926.
- Dycht M., *Henryk Ruszczyk. Pedagogiczne inspiracje*, Warszawa 2012.
- Dycht M., *Rozwój polskiej pedagogiki specjalnej w świetle dokonań jej twórców*, Warszawa 2006.
- Fedorowicz M., *Specjalne materiały czytelnicze dla osób niepełnosprawnych. Zarys dziejów — formy — obieg społeczny*, Toruń 2002.
- Fetzky T., *Dziela nas zaledwie poglądy; rzecz o współpracy Marii Grzegorzewskiej i Elżbiety Róży Czackiej*, „Biografistyka Pedagogiczna” 2022, nr 2, s. 389–407.
- Ganakowska U., Ślusarczyk Cz., *Książka dla niewidomych — wczoraj, dziś, jutro*, [w:] *Dokąd zmierzamy? Książka i jej czytelnik*, red. R. Gaziński, Szczecin 2008, s. 178–181.
- Gasik W., *Rozwój praktyki i teorii pedagogiki specjalnej w wieku XIX i na początku XX wieku*, [w:] *Dzieje szkolnictwa i pedagogiki specjalnej*, red. S. Mauersberg, Warszawa 1990, s. 76–104.

- Gościńska A., *Torowała nowe drogi niewidomym. Róża Czacka — Matka Elżbieta jako tyflogolog i wychowawca*, Łaski 2014.
- Gościńska A., Żółtowski M., *Historia 15-letniej działalności (1961–1976) Towarzystwa Opieki nad Ociemniałymi w Łaskach*, Łaski 2004.
- Gościńska A., Kamiński R., *Łaski w czasie okupacji 1939–1945*, Warszawa 1987.
- Grodecka E., *Historia niewidomych polskich w zarysie*, Warszawa 1960.
- Grzegorzewska M., *Opieka wychowawcza nad dziećmi niewidomymi w Polsce*, „Szkoła Specjalna” 1931, nr 2, s. 66–100.
- Jabłońska-Deptuła E., *Matka Elżbieta Czacka i Dzieło Lasek*, Lublin 2002.
- Krause A., *Współczesne paradygmaty pedagogiki specjalnej*, Kraków 2010, s. 50.
- Kuczyńska-Kwapisz, *Błogosławiona Matka Elżbieta Czacka — wybitna tyflopadałog*, „Szkoła Specjalna” 2022, nr 1, s. 56–69
- Kuczyńska-Kwapisz J., *Wkład Matki Elżbiety Róży Czackiej w rozwój tyflogologii w kontekście współczesnej recepcji jej myśli*, Warszawa, 2011.
- Kuczyńska-Kwapisz J., *Współczesna recepcja myśli Matki Elżbiety Róży Czackiej: kształcenie i rehabilitacja*, Warszawa 2012.
- Kuczyńska-Kwapisz J., *Współczesna recepcja myśli Matki Elżbiety Róży Czackiej: wychowanie*, Warszawa 2012.
- Landy T. FSK, R. Wosiek FSK, *Ksiądz Władysław Kornilowicz*, wyd. 2, Warszawa 2003.
- Ludzie Lasek*, red. T. Mazowieckiego, wyd. 2, Warszawa 2000.
- Mazowiecki T., *Pan Zygmunt z Lasek* [w:] *Ludzie Lasek*, red. T. Mazowiecki, Warszawa 2000.
- Moskwa J., *Antoni Marylski i Łaski*, wyd. 2, Kraków 2013.
- Moskwa J., *Nie mów o mnie. Z Zofią Morawską spotkania w Łaskach*, Warszawa 2011.
- Niemczykowa A., Więckowska E. FSK, *Świadectwo dokumentów życia społecznego o działalności Towarzystwa Opieki nad Ociemniałymi i Dzieła Lasek*, Warszawa 1993.
- Niszczota E.J. FSK, *Ojciec wszystkich poszukujących. Sługa Boży ks. Władysław Kornilowicz, spowiednik, kierownik duchowy i wychowawca*, Warszawa 1998.
- Pan Zygmunt z Lasek. Zygmunt Serafinowicz (1897–1971) we wspomnieniach uczniów, kolegów-nauczycieli i przyjaciół*, Warszawa 1990.
- Paplińska M., Witczak-Nowotna J., *Tyfloedukacja jako element budowania integracji społecznej uczniów niewidomych i słabowidzących w edukacji włączającej*, [w:] *Tyflopadałogika wobec współczesnej przestrzeni edukacyjno-rehabilitacyjnej*, red. K. Czerwińska, M. Paplińska, M. Walkiewicz-Krutak, Warszawa 2015, s. 114–134.
- Parys K., *Idee pedagogiki specjalnej w działaniach tyflopadałogów*, [w:] *W poszukiwaniu rozwiązań wspierających w rozwoju osoby z niepełnosprawnością wzroku*, red. K. Parys, P. Stefański Kraków 2020, s. 43–56.
- Pękowska M., *Lwowskie zakłady dla głuchych i niewidomych dzieci w latach 1830–1914*, Kielce 2003.
- Placha J., *Integralny model rewalidacji na podstawie „doświadczenia Dzieła Lasek”*, Warszawa 2012.
- Podgórska R. FSK, *Niewidoma matka niewidomych. Elżbieta Róża Czacka założycielka Towarzystwa Opieki nad Ociemniałymi i Zgromadzenia Sióstr Franciszkanek Służebnic Krzyża 1976–1961*, Warszawa 2020.

- Prussak M., *Wprowadzenie*, [w:] *Notatki. Matka Elżbieta Róża Czacka*, oprac. K. Michalak, Warszawa 2006, s. 9–10.
- Przybył-Sadowska E., *Początki Zgromadzenia Sióstr Franciszkanek Służebnic Krzyża w Laskach w świetle materiałów archiwalnych*, „*Studia Religiologica*” 2014, nr 3, s. 179–196.
- Przybył-Sadowska E., *Siostra Maria Józef Franciszka – Irena z Jezierskich Tyszkiewiczowa (22 maja 1887 – 23 kwietnia 1964)*, „*Polish Biographical Studies*” 2019; nr 7, s. 41–67.
- Przybył-Sadowska E., *Triuno. Instytucje we wspólnocie Lasek 1911–1961*, Kraków 2015.
- Sękowska Z., *Psychologiczne podstawy pojęć tyfologicznych*, Lublin 1965.
- Stabińska J., *Matka Elżbieta Róża Czacka*, Poznań 1981.
- Stabińska J., *Matka Elżbieta Róża Czacka*, wyd. 2, Laski 1989.
- Szachno J. (s. Vianney), *Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek Służebnic Krzyża (Sorores Franciscas Ancillae Crucis) w latach 1939–1947*, [w:] *Żeńskie zgromadzenia zakonne w Polsce 1939–1947*, red. A. Chruszczewski, K. Dębowska i J. Kłoczowski, t. 1, Lublin 1982, s. 213–278.
- Szczepeński H., *Pod egidą Homera*, Magazyn Informacyjny Osób Niepełnosprawnych „nowe Nasze Sprawy”, 27.12.2012.
- Śródowno Lasek w perspektywie historii i chrześcijańskiej myśli pedagogicznej, red. J. Placha, Warszawa 2011.
- Więckowska E. s., *Matka Elżbieta Czacka i współpracownicy dla sprawy niewidomych w Polsce [cz. II]*, „*Laski*” 2018, nr 6, s. 84–99.
- Więckowska E. s., *Róża Czacka dla sprawy niewidomych w Polsce*, „*Laski*” 2018, nr 4–5, s. 60–70.
- Wosiek R. FSK, *Irena Tyszkiewiczowa — siostra Maria Franciszka (1887–1964)*, [w:] *Ludzie Lasek*, s. 230–243.
- Wosiek R. FSK, *Ksiądz Władysław Kornilowicz kapłan wśród ludzi*, Laski–Warszawa 2009.
- Wosiek R. s., Zaleska M.G. s., *Franciszkancki Służebnic Krzyża*, [w:] *Zakony św. Franciszka w Polsce w latach 1772–1970, część pierwsza: Zgromadzenia męskie i żeńskie oraz klasztory klauzuralne*, red. J.R. Bar, Warszawa 1978.
- Wyrzykowska Z., *Historia 50-letniej działalności (1910–1960) Towarzystwa Opieki nad Ociemniałymi*, Laski 2002.
- Znani i nieznanymi ludźmi Lasek*, t. 2, wybór i oprac. M.K. Rottenberg FSK, L. Witkowska FSK, Warszawa 2019.
- Żółtowski M., *Blask prawdziwego światła. Matka Elżbieta Róża Czacka i jej Dzieło*, wyd. 3 zmienione, Laski 2023.
- Żółtowski M., *Henryk Ruszczyc i jego praca dla niewidomych. Szkic biograficzny*, Laski 1994.

Agnieszka Chamera-Nowak — dr hab., bibliolog. Ukończyła studia bibliotekoznawcze na Uniwersytecie Wrocławskim, gdzie uzyskała także stopień doktora bibliologii. Autorka kilkudziesięciu artykułów oraz książek: *Książka a stalinizm. Centralny Urząd Wydawnictw Przemysłu Graficznego i Księgarstwa i jego rola w kształtowaniu ruchu wydawniczo-księgarskiego w Polsce w la-*

tach 1951–1956 (Warszawa 2019), *Biblioteka, której nie ma... Andrzej Edward Koźmian i jego książki* (Warszawa 2015) oraz współautorka *Bajka jak lekarstwo. Zastosowanie bajkoterapii w terapii pedagogicznej* (Warszawa 2015). Współredaktorka tomów: *Na co dzień i od święta. Książka w życiu Polaków w XIX–XXI wieku* (Warszawa 2015), *Policies, their Implementation and Results* (Frankfurt am Main 2015) oraz *Polonika w zbiorach obcych* (Warszawa 2017).

e-mail: achamera@uw.edu.pl